

Memòries d'Eivissa en guerra (II): en Xico Coves

per Francisca Riera Escandell

Quan vaig anar a veure per primera vegada na Maria Costa Torres, de can Coves de Sant Jordi, hi anava amb una mica de por. He entrevistat molts majors sobre la nostra guerra civil, però era la primera vegada que anava a veure un familiar tan proper d'una de les víctimes mortals de la repressió feixista, i a més, testimoni directe de quan s'endugueren son pare cap al cementeri d'on ja mai no va tornar. Quan, al final de l'entrevista, li vaig explicar aquestes recances inicials, el temor que la meua curiositat li fes obrir ferides profundes i doloroses, em va dir que al contrari, que durant anys se li havia imposat el silenci sobre aquests fets, però ella mai no ho oblidà, i que poder parlar-ne ara l'al·leujava.

Francesc Costa Torres, Xico Coves de Sant Jordi, va néixer el 1907. De ben jove, amb només 16 anys, i junt al seu gran amic Vicent de cas Sac, anà a Cuba a fer fortuna, com tants d'altres eivissencs. No s'hi estigué molts anys, tornà per fer el servei militar, i aviat es casà amb Antònia Torres Bonet. Tengueren 4 fills: el major, Pep, va néixer el 1928; na Maria era la segona, nascuda el 1930; n'Antònia i na Catalina naixien el 1932 i el 1934.

A la documentació de la Causa 437/37 s'afirma que Xico era picapedrer (Vidal i Romero, 2001: 81), però na Maria em diu que no, que era estanyoler i treballava a les salines. A més, regentava un bar al poble junt a dos socis: en Gibert i en Vicent de cas Sac. Era el local que encara avui es coneix com cas Sac; allí la mare de na Maria i les altres

esposes del socis feien menjar per a la gent: «fregien peix, feien truites... per as hòmens», m'especifica na Maria, rient, «que llavò ses dones no anaven a menjar pel món». El poeta Antoni Cardona Bonet, net de Vicent de cas Sac, explica que «quan les eleccions del 1934,¹ al cafè de cas Sac es feren mítings d'esquerres, podem imaginar també que no se n'hi feren de dretes» (Cardona, 2005: 65).

Un home compromès amb la República

Xico era un home instruït, sabia de lletra, com es deia llavors. Va esdevenir un home d'ideals progressistes i compromès amb la lluita per les millores socials, potser per influència de l'arrelat sindicalisme saliner. Quan el febrer de 1936 el Front Popular guanyà les eleccions generals i manà formar gestores municipals afins al nou govern, fou un dels elegits per formar part de la Comissió que havia de regir Sant Josep.

La Comissió Gestora de Sant Josep es constituí el 19 de maig de 1936. La formaven: Vicent Marí Ribas (president), Antoni Cardona Riera (1r tinent d'alcalde), Marià Torres Colomar (2n tinent d'alcalde), Josep Ribas Ribas (regidor síndic), Vicent Tur Cardona, Vicent Cardona Costa, Vicent Marí Ribas, Josep Prats Tur, Antoni Ribas Marí, Vicent Riera Torres i, el nostre protagonista, Francesc Costa Torres. Xico formava part de la Co-

missió d'Hisenda, encarregada dels pressupostos, repartiments i comptes.

En els seus escassos dos mesos de vida, fins que els militars colpistes la van dissoldre, la gestora es reuní tots els dissabtes a les 3 de la tarda, i les seues actuacions es varen centrar en tres qüestions clau: sanitat, educació i millores laborals.

L'activitat pel que respecta a les qüestions sanitàries tengué dues vessants. Una fou demanar a l'empresa propietària de les salines, «Salinera Española SA», que portàs a terme obres de neteja i sanejament als estanys, necessàries de cara a la salut pública. Sembla, emperò, que l'empresa no ho va complir, ja que a la sessió de 4 de juliol de 1936 s'acordava oficialment al representant de l'empresa «manifestándole queda visto que no ha cumplido lo ordenado por la Junta Local de Sanidad [...] se le concede un nuevo plazo de ocho días para emprender las obras de saneamiento que en la misma se le indicaban».²

Per altra banda varen fer les actuacions necessàries per tal que els empleats sanitaris municipals residissin al municipi, tal i com era preceptiu, ja que era palès i conegut per tothom que alguns d'ells no ho feien. El farmacèutic titular, Cèsar Puget, vivia a Vila i regentava allí una farmàcia. Era, a més, el líder del Partit Social Agrari eivissenc i a les eleccions del febrer anterior havia presentat la seua candidatura dins la coalició de partits dretans, la

1. Es deu tractar de les eleccions de 1933 o de 1936, ja que el 1934 no hi hagué eleccions.

2. Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Sant Josep. Arxiu Municipal de Sant Josep.

CEDA, que va guanyar tots els escos a les Balears. En data 6 de juny, Puget remetia un ofici a l'ajuntament en el qual comunicava que, com que havia estat elegit diputat a Corts i aquest càrrec era incompatible amb el de farmacèutic titular del municipi, demanava l'excèdència forçosa d'aquest últim. El metge practicant titular era Joan Villangómez, que tampoc vivia a Sant Josep, i per tant, en data 11 de juliol, el consistori li donava un termini de 15 dies per tal que fixàs la seua residència dins el terme municipal.

Pel que fa a educació, en la primera sessió després de la presa de possessió de la gestora s'acordava prohibir l'ensenyament religiós dins el municipi. A més, de nou s'hagueren de preocupar perquè els titulars de les places complissin amb la seua feina i realitzassin les hores de classe que els corresponia. El mestre nacional de Sant Josep, que es trobava a València, va ser oficial perquè es presentàs al poble i es posàs al front de l'escola que tenia al seu càrrec. El 13 de juny decidien comunicar a l'inspector provincial que els mestres de Sant Jordi i Sant Josep només feien classe al matí, quan pertocava fins a final de mes de fer-ne matí i tarda. També estigueren en contacte amb la inspecció provincial per tal d'adquirir solars per a construir-hi les escoles dels pobles de Sant Francesc i Sant Agustí.

Pel que fa a qüestions laborals, la gestora va fer front a dos problemàtiques: l'acusat atur obrer que la crisi econòmica havia comportat i els abusos contra els treballadors, sobretot els de la Salinera, la major empresa del municipi.

En la primera sessió de la gestora ja s'acordà publicar uns bans on constàs que la jornada laboral vigent era de 44 hores setmanals per a picapedrers i obrers metal·lúrgics, i de 8 hores diàries per a la resta de treballadors. Unes setmanes després, el 20 de juny, Francesc Costa i altres dos gestors denunciaven que a les salines els obrers metal·lúrgics continuaven treballant 48 hores, 4 més de les que pertocava, i acorda-

Xico Coves
i la seua esposa
Antònia Torres Bonet
cap al 1932.
Davant ell,
el seu fill gran, Pep.
Maria, que ens ha
contat els seus records
de son pare,
al centre.

ven imposar sancions a l'empresa. El sindicat de saliners, la societat «Unión Salinera», remetia a principis de juliol el contracte col·lectiu per a regular el treball a les salines que presentaven a la l'empresa. Dues setmanes després anunciaven que, cas de no trobar solució favorable a les bases presentades, es declararien en vaga el dia 23 de juliol. El cop d'estat sens dubte frustrà aquests plans.

Per mirar de pal·liar l'atur obrer, els gestors proposaren obres públiques al Govern Civil, a la vegada que miraven d'aconseguir subvencions estatals. També es posaren en contacte amb algunes de les finques agrícoles més productives del municipi per tal d'aconseguir que contractassin mà d'obra. A l'última sessió de la gestora, el dia 18 de juliol, Xico Coves era comissionat pels seus companys per tal de procurar treball als aturats del municipi.

El 19 de juliol del 36 el comandant militar d'Eivissa s'adheria al cop militar i les gestores frontpopu-

listes dels ajuntaments pitiusos eren substituïdes pels regidors que havien estat depositats dos mesos abans. No seria fins a l'arribada de l'expedició republicana, el 8 d'agost següent, quan tornarien a canviar les tornes. En teoria les gestores frontpopulistes foren reposades a tots els ajuntaments, però en la pràctica el poder va recaure sobre els Comitès antifeixistes que es crearen en diferents pobles. Segons un informe de la Guàrdia Civil de 1939, que es troba a la documentació de la Causa 437/37, Francesc Costa Torres hauria estat vocal del Comitè de Sant Jordi i Sant Francesc (Vidal i Romero, 2001: 81). No obstant això, en un altre informe remès per la mateixa Guàrdia Civil dos anys després (contengut a la Causa General de Balears), ni tan sols s'esmenta que existís un Comitè als pobles de Sant Jordi i Sant Francesc. Tampoc inclouen Xico Coves com a membre del Comitè de Sant Josep, i l'informe que va remetre l'ajuntament josepí a la mateixa

Fotografia de Xico presa en el temps que va passar de jove a Cuba, a mitjans dels anys 20 del segle passat.

la revolución, ya que nuestros hermanos proletarios de España están luchando en los campos de batalla, nosotros hemos de luchar sobre nuestros campos productivos, pues en nuestras manos están los resortes de la producción».⁵

La repressió franquista obre el 1938 una causa sobre la creació d'aquest comitè local del sindicat «Unión de Campesinos». Des del règim consideraven que la societat:

«estaba encaminada a variar el régimen de aprovechamiento de la propiedad rústica y, a fin de constituir aquella, habían los directivos conminado a todos los cultivadores de fincas, tanto propietarios como colonos, mediante intensa propaganda amenazadora, con privarles, si no ingresaban en dicha Unión, de adquirir todos los elementos indispensables para desenvolverse en la industria agrícola, como abonos, semillas, etc. así les amenazaron con la prohibición de vender los productos que del campo obtuviesen» (Vidal i Romero, 2001: 107).

Alguns dels membres de la junta directiva encausats, com el secretari Salvador Roig *Cardonet*, van aconseguir ser absolts en declarar que havien estat coaccionats pels marxistes a acceptar els càrrecs. Altres no tengueren tanta sort, Vicent Guasch *Fontassa*, que havia estat un dels vocals, fou condemnat per aquesta causa a 20 anys de presó major, commutat per 4 anys de reclusió menor (Vidal i Romero, 2001: 108).

Sobre la blanca paret de l'oblit, escric!

Després de l'arribada dels falangistes a Eivissa, el 20 de setembre de 1936, Xico Coves va continuar amb la seua vida normal, les autoritats militars de l'illa de primeres no s'interessaren per ell, i mai no arribà a entrar a la presó. De segur que devia estar espantat per les coses que passaven, però tenia dona i quatre fills petits. No va ser fins a cinc mesos després, una tarda d'hivern, quan dos joves falangistes

causa el 1943 corrobora l'absència de Coves en aquest Comitè.

La «Unión de Campesinos»

On sí tengué Xico Coves una participació durant l'etapa en què els republicans regiren l'illa, a l'estiu de 1936, fou en l'organització d'un sindicat de treballadors de la terra: la «Unión de Campesinos».

El *Diario de Ibiza* del dia 21 d'agost del 36 portava un avís pels pagesos d'Eivissa, on es deia que tots els treballadors de la terra (majors, arrendataris i petits propietaris, especificava) que desitjassin afiliar-se en aquest sindicat ho podien fer als diferents llocs que es detallaven. Hi havia punts a d'inscripció en diferents pobles: a Vila, Sant Francesc, Sant Rafel, Santa Gertrudis... A Sant Jordi el lloc d'afiliació era precisament «la tienda de can Chiquet Covas»,³ suposam que el bar de cas Sac.

Sembla que els pagesos jordiers foren els que més s'espavilaren a l'hora d'organitzar-se en sindicat, segurament gràcies a l'empenta d'en Xico Coves, ja que una setmana després havien organitzat el «Comitè Local de Unión de Campesinos de San Jorge y San Francisco». A la reunió, celebrada la nit del 27 d'agost a l'edifici de la «Unión Salinera», fou elegit president del Comitè, per aclamació, en Francesc Costa Torres.⁴ La crònica del *Diario* relata com la reunió acabà amb un eloqüent discurs d'en Xico:

«habló de la necesidad de esta unión de los campesinos. Hizo comprender también la necesidad y obligación que tenían, de luchar por

4. Els altres membres del comitè, segons informava el *Diario de Ibiza* de 28/08/1936, eren: vicepresident, Joan Marí Ferrer; secretari, Salvador Roig Cardona; vicesecretari, Joan Torres Colomar; comptador, Josep Bonet Cardona; tresorer, Vicent Tur Cardona; vocals, Joan Prats Serra, Vicent Guasch Cardona, Joan Tur Noguera i Josep Cardona Prats; delegat, Joan Costa Torres.

3. *Diario de Ibiza*, 21/08/1936, p. 1.

5. *Diario de Ibiza*, 28/08/1936, p. 1.

«envalentonats» van venir a la porta de ca seua, eren coneguts: «un vivia aquí devora naltros», em conta la seua filla.

Na Maria encara no havia complit els 7 anys, li faltaven només un quants dies per fer-los, però se'n recorda perfectament del dia que se l'endugueren: «sa mamà va sortir amb sos quatre petitons, un dins es braços, allò ho duc aquí dins». En Xico no hi era, era en una casa veïna, ajudava a fer espartenyas a en Toni de s'Amesat. Els falangistes li preguntaren a n'Antònia pel seu home: «es allí», «anau-lo a cridar». N'Antònia hi anà. La dona de ca s'Amesat, entement-se el que anava a passar, li va dir «Ai Xico, no te'n vagis, no hi vagis, amb ells»; «què m'han de fer a jo, no he fet cap mal a ningú», contestà ell. Francesc Costa Torres moriria aquella nit, 17 de febrer de 1937, al cementeri Vell de Vila. Acabava de complir els 30 anys.⁶

Ningú no va notificar la mort a la família; la mare de na Maria, al matí següent, anà amb un mica de llet a veure si el trobava a la presó, però no hi havia arribat mai. Sobre el paper, Francesc no constava com a difunt en cap document, era un més entre els nombrosos «desaparecidos». De fet, anys després encara la maquinària de la repressió franquista el buscava per almenys tres causes diferents, oficialment era un rebel fugit, però en realitat sabien que era mort; en llapis sobre la documentació, extraoficialment, una anotació al marge posava: «fallecido».

Maria m'explica que va haver de fer molts viatges, tant a Sant Josep com a Dalt Vila, per tractar d'inscriure la mort del seu pare al registre civil. El seu germà Pep, com a orfe que era, podia lliurar-se del servei militar per continuar treballant

6. Al llibre *El Morts* una altra veïna, testimoni també del fets, narra la mateixa història amb lleugeres variants: «Eren "tres o cuatro hombres", la majoria "muy jóvenes", "vestidos de negro, con botas negras y altas y con un fusil al hombro". Qui va preguntar per Xico Costa "era foraster". Una dona va alertar Costa de la presència dels feixistes perquè fugís: "no he hecho nada, nada tengo que temer"» (Romero, 2001: 127).

A la imatge superior, signatura de Xico Coves en una de les actes de l'ajuntament de Sant Josep. Costa va formar part de la Comissió Gestora del Front Popular que va regir l'ajuntament entre maig i juliol de 1936. A la imatge inferior, placa amb el nom de Xico Coves al memorial a les víctimes del feixisme inaugurat al cementeri Vell de Vila l'abril de 2016. Les 132 plaques que formen el memorial són obra del ceramista Toniet, net d'en Xico Coves.

i ajudar a mantenir la família. Va ser gràcies als amics del seu pare, en Vicent de cas Sac i en Gibert, que feren de testimonis i els ajudaren, com al 1946, prop de deu anys després, pogueren inscriure la mort de Francesc Costa Torres al registre civil d'Eivissa.

Després de la mort de Xico la família havia quedat desemparada, la mare de na Maria decidí marxar a Mallorca, on una cunyada estava establida i la podia ajudar. Allí ningú no els assenyalaria per rojos. Amb ella marxaren la germana petita i el germà major. L'altre germana va quedar amb el avis, però més endavant també se'n va anar cap a Palma. Tots feren la seua vida allà. Maria va quedar sola a Eivissa, a càrrec d'una tia, treballant la terra. Pensa que potser per això ella se'n recorda més que els seus germans, de tot el que va passar.

L'abril passat na Maria, amb tota la seua família, va anar a la inauguració del memorial d'homenatge a les víctimes del franquisme del cementeri Vell; em diu que va tenir una alegria molt grossa, que

es va emocionar molt. A més, les senzilles plaques que contenen els 132 noms dels eivissencs que moriren per mor del feixisme, entre les quals figura la dedicada a son pare, són obra d'un dels seus fills, el ceramista Toniet. Sobre elles, els bells versos del poeta Jean Serra:

*Sense parany ni traves: Llibertat!
Sobre la blanca paret de l'oblit, escriu!
Els vostres invictes noms: Fe de Vida!
Gravats a la memòria de la Història!*

Bibliografia

- CARDONA BONET, A. (2005). *La mirada del Basilisc*. Ciutat de Mallorca: Can Sifre.
- ROMERO, J. M. L. (2006). *Els Morts. Les víctimes de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera 1936-1945*. Eivissa: Mediterrània.
- VIDAL TORRES, M. J.; ROMERO, J. M. L. (2001). *437/37. La Causa General de les Pitiüses*. Eivissa: Mediterrània.

FRANCISCA RIERA ESCANDELL
HISTORIADORA ■